

“SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA DORO VA ISKANDAR SIYMOSI
TAHLILI

Vafoqulova Go‘zal Ochilovna

(Samarqand davlat chet tillar instituti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani
o‘qituvchisi)

Annotatsiya: Maqolada Hazrat Alisher Navoiyningning «Saddi Iskandariy» dostoning boshqa dostonlardan farqli tomonlari tahliliga e‘tibor qaratilgan hamda maqoladan adabiyot darslarida metodika sifatida foydalanish mumkin bo‘lgan.

Kalit so‘zlar: Mamolik – mamlakat, yurt, Navid – Xushxabar, sevinchli xabar, Firoriy – qochqin, qochqinchi, qochoq, Farxundaxo‘- qutlug‘ tabiatli, xushfel, Otashfishon – O‘t sochuvchi, Olamafro‘z- dunyoni yorituvchi, Qazo – taqdir, Beishtiboh – shubhasiz, Raiyat – xalq, G‘inoyi muabbad – ababiy boylik, Adam – yo‘qlik, Sur – shodlik, bazm, Nigun – egilgan, Taqrib - yaqinlashtirish, yaqinlik; taxmin.

«Saddi Iskandariy» dostonida dunyodagi eng mashhur siymolardan biri jahongir Iskandarga bag‘ishlangan bo‘lib, «Xamsa»ning yakunlovchi dostonidir. Chiqishda uni Iskandar Zulqarnayn deb ataydilar. «Zulqarnayn» so‘zining ikki ma‘nosi bor: birinchi ma‘nosi -shoxli degani, ikkinchi ma‘nosi -kun chiqish va kun botish hukmdori degani. Birinchi bo‘lib, bu mavzuni Firdavsiy qalamga olgan. So‘ng Nizomiy Ganjaviy u haqda maxsus «Iskandarnoma» degan doston yozadi. Xusrav Dehlaviy unga bag‘ishlangan dostonini «Oyinayi Iskandariy» deb atadi, mavzuning axloqiy-didaktik jihatlariga katta e‘tibor berdi. Abdurahmon Jomiy o‘z dostoniga «Xiradnomayi Iskandariy» deb nom qo‘ydi. Navoiy o‘z asarini «Saddi Iskandariy» deb atadi. U diqqatini Iskandarning jahongirlikiga emas, insonparvarligiga qaratadi. «Saddi Iskandariy» «Xamsa»dagi eng yirik dostonidir. U 89 bob va 7215 baytdan tashkil topgan. Asar voqealari Iskandarning tug‘ilishidan boshlanadi.

Bo‘ljak Iskandarning otasi Faylaqus Tangridan farzand so‘raydi. Bir kuni ovdan qaytarkan, shaharga kiraverishdagi vayronada yangi ko‘zi yorigan ayolga duch keladi. Chaqaloq o‘g‘il bola bo‘lib, tirik, ona esa o‘lib qolgan edi. Shoh o‘likni dafn ettiradi, bolani o‘g‘il qilib oladi. Unga Iskandar deb nom qo‘yib, tarbiyasi bilan shug‘ullanadi. O‘limi oldidan esa uni valiahd qilib tayinlaydi. Dostonning keyingi bobida himmat haqida gap ketadi.

Shoir Iskandar tarixini yozmoqchi emas. Iskandar bilan bog‘liq voqealarning ma‘nosini ochmoqchi. Shuning uchun voqealar izoh va talqinlar, hikoyatlar, savol-javob va lirik chekinishlar bilan almashinib keladi. Iskandar taxtga chiqar ekan, o‘z atrofiga olimlarni to‘playdi, ularning maslahati bilan ish ko‘radi. U taxtni egallashga qiziqmaydi. Otasi unga taxtni topshirganida qattiq tashvishda qoladi. Oxiri xalqni yig‘ib, maslahat soladi. Xalq uning shoh bo‘lishini qattiq talab qilib turib olgandan keyingina Arastu unga toj kiygizadi. Iskandar el oldiga shart qo‘yadi. Kimning arz-dodi bo‘lsa, shohni o‘zi bilan teng ko‘rib,

15-Noyabr, 2025-yil

ahvolini aytishini so‘raydi. Shundan so‘nggina davlat ishlariga kirishadi. Avvalo, mazlumning haqini haqlab, zolimning qo‘lini kalta qiladi, adolatni yo‘lga qo‘yadi. Fuqaro ehtiyojini hisobga olib, uni ikki yillik soliqlardan ozod etadi. Dostonda oldin adolatning ta‘rifi beriladi. Bu ta‘rif hadislar vositasida tushuntiriladi. Masalan, bir soatlik adolat farishtalarning, dunyodagi barcha insonlarning toatidan afzal degan hadis keltiriladi. So‘ng Hindistonni olganda elga qilgan birgina adolati bilan jannatga tushgan Mahmud G‘aznaviy haqidagi hikoyat ilova qilinadi. «Hikmat» bobidan esa Iskandarning Arastu bilan adolat haqidagi savol-javobi o‘rin olgan. Arastu fikricha, shoh odil bo‘lsa, olam unga tobe bo‘ladi. Chunki adolat qaror topgan mamlakat obod, obod mamlakatning xalqi badavlat bo‘ladi. Boylik askarga kuch beradi. Unday qo‘shin hamisha g‘olibdir.

Iskandarning Doro bilan to‘qnashuviga bag‘ishlangan tasvirlar ham dostonning qiziqarli va mazmundor sahifalaridandir. Doro nega mag‘lub bo‘ldi? Rum mulki Eronga har yili tuxum shaklidagi ming oltin xiroj to‘lar edi. Iskandar buni to‘xtatadi. Elchiga: «Tuxum beradigan qush allaqachon uchib ketgan», -degan javobni aytadi. Doro g‘azabga kelib, bir chavgon va to‘p, bir xalta kunjut bilan boshqa bir elchini yuboradi. Buning ma‘nosi shu ediki, sen hali dimog‘idan sut hidi ketmagan bir go‘daksan, chavgonni olib, to‘p o‘yna. Agar xayolingga ixtilof-u nizo kelgudek bo‘lsa, askarlarimiz sanog‘ini mana shu kunjut qadar bilgin! Iskandar bundan boshqa ma‘no ko‘radi. Dumaloq koptok, uningcha yer yuzidir. Koptokning Iskandarga taqdim etilishi uning dunyoni olajagiga ishoradir. Chavgon esa Doroning o‘z mamlakatini topshirmog‘i belgisidir. Asarning shu o‘rnida kelishmovchiliklarning sababi nimada, ular qanday kelib chiqadi, buning oldini olish mumkinmi singari savollar o‘rtaga qo‘yiladi.

Jahon ichra mavjud erur necha xayl

Ki, borig‘adur kina qilmoqqa mayl, – deb yozadi shoir.

Ikki shoh urush va adovatga bel bog‘lasa, jahon ahli ikki qo‘shinga bo‘linib, bir-biriga qarshi o‘tkir tig‘ ko‘tarib, bir-birini halok qilishga kirishadilar. Shoir urushning dahshatli manzaralarini chizadi. Bu manzaralar beixtiyor temuriylar, xususan, Husayn Boyqaroning o‘z o‘g‘illari bilan kurashlarini esga soladi.

Qondosh, qarindoshlar o‘rtasidagi bu ahvol shoirni iztirobga soladi. Uni yotlar o‘rtasida sodir bo‘ladigan adolatsizliklar, bedodliklar o‘ylantiradi.

Xuddi shu o‘rinda shoir ikki jahondor: Chingiz va Xorazmshoh urushidagi qirg‘inni ikki sodiq do‘stning ittifoqligi daf etgani haqidagi rivoyatni keltiradi.

Urushda ikki do‘st kofirlar qo‘liga asir tushadilar. Qatl payti ular: «Oldin meni o‘ldir!» -deb navbat talashadilar. Bu voqea Chingizning tushiga kiradi va ularni ozod qilib, qirg‘inni to‘xtatadi.

Navoiy «Saddi Iskandariy»da ham «Xamsa»ning oldingi dostonlaridagi kabi voqealarni, iloji boricha, Xuroson va Turkiston bilan bog‘lashga harakat qiladi. Chunonchi, Samarqand va Hirotning bino qilinishiga alohida to‘xtaydi. Doro va Iskandar to‘qnashuvi munosabati bilan askarlarni ta‘rif etarkan, «ikki o‘rim sochdek bir-biroviga chirmashib ketgan yuz ming sonlik o‘zbek va mang‘it qahramonlari»ni iftixor bilan tilga oladi.

15-Noyabr, 2025-yil

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. B To‘xliyev va boshqalar Adabiyot (majmua). 11-sinf uchun “O‘zbekiston milliy ensklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti”, T., 2018.

